

BAPTISTA PLANES ROMÀ, UN XILXER EN LA GUERRA D'INDEPENDÈNCIA DE CUBA (1895-1898)¹

Ferran Valls i Planes

Amb el “*crit de Baire*”, el 24 de febrer de 1895, s’inicia la segona, i definitiva, guerra d’independència cubana. La crisi del sector sucrer, base de l’economia de l’illa, juntament amb un major desig de participació política, proporciona una base social important al moviment emancipador, la qual cosa unida a un lideratge clar dels independentistes (José Martí, cap dels afers exteriors, i Antonio Maceo i Máximo Gómez com a caps militars) afavoriran l’èxit de la insurrecció.

Encara que la insurrecció havia d’esclatar simultàniament en tota l’illa, tan sols triomfa en la província d’Oriente, mentre que a la resta de províncies es sufocada ràpidament. No obstant això, el govern conservador de Cánovas, recent arribat al govern, decideix enviar a Cuba un nou governador, el general Martínez Campos, el qual en l’anterior insurrecció de 1868-1878 havia aconseguit la pacificació de l’illa (Paz de Zanjón).

Martínez Campos arriba a Cuba a mitjans el mes d’abril, simultàniament al desembarcament del líders cubans Martí, Maceo i Gómez. A pesar dels intents de Martínez Campos de reconduir la situació per mitjà de la protecció de poblacions, “*haciendas*”² i “*ingenios*”³ amb destacaments de l’exèrcit per a salvar la producció sucrera i amb la concessió d’indults als insurrectes que abandonaren les armes, la insurrecció es va estenent. A partir d’octubre d’eixe any la revolta s’estén cap a les províncies centrals de Camagüey i Las Villas amb un intent de portar la guerra a les riques províncies de l’occident. Allí les tropes cubanes arrasen els camps i els *ingenios* amb la finalitat de desestabilitzar l’economia de l’illa, basada en l’exportació de sucre, i alhora forçar la intervenció dels Estats Units en la guerra. Martínez Campos es veu incapaç de controlar els moviments dels insurrectes que, ajudats pels camperols cubans, aconsegueixen esquivar una i altra vegada les columnes de l’exèrcit espanyol. A l’hivern de 1895 les tropes d’Antonio Maceo i de Máximo Gómez arriben a les portes de la ciutat de l’Havana i, fins i tot, a l’extrem occidental de l’illa, la província de Pinar del

---

¹ L’any 2001, vaig publicar a *L’Aljub* un article amb el títol “*Xilxers del 98*” on feia una breu semblança de l’estada del meu besavi a la guerra de Cuba. Aquest article es fonamentava en les informacions orals del meu avi Francesc Planes Sans i en un certificat de concessió d’una medalla per la participació en un combat en Yagüeycito. No obstant això, l’any 2008, poc després de la mort de la darrera filla del meu besavi, quan les meues ties ordenaven els seus efectes personals va aparèixer el full de serveis de Baptista Planes Romà, el meu besavi. La lectura detinguda d’aquells folis engroguits pel pas del temps amb la relació de combats, ferides, malalties que va patir em va fer comprendre el motiu pel qual, segons em va contar el meu avi Francesc, parlava molt poc de la seua estada a Cuba: volia esborrar tot aquell patiment de la seua memòria. Amb el present article, elaborat amb la informació estreta d’aquells folis i de les notícies aparegudes en diversos periòdics d’aquella època, complementada amb la corresponent bibliografia, vull retre un merescut homenatge a tots aquells joves, majoritàriament d’origen humil, que van haver de participar en una guerra, a l’altre costat de l’Atlàntic, no per convicció sinó per no tindre els recursos suficients per a lliurar-se.

² Finca agrícola, de dimensions considerables, dedicada al monocultiu (café, tabac, sucre, ...), al centre del qual hi ha un nucli d’habitatges (del propietari i dels treballadors) i magatzems.

³ “Hacienda” amb camps de canya de sucre i instal·lacions amb maquinàries per a moldre la canya i elaborar el sucre.

Río. L'objectiu dels insurrectes de dur la guerra a tot el territori cubà s'ha aconseguit. Martínez Campos ha sigut incapaç ja no de sufocar la revolta, sinó també d'evitar la seua propagació per les riques províncies sucreres. El 17 de gener de 1896, el president del govern espanyol Cánovas del Castillo cessarà Martínez Campos i nomenarà com a nou governador militar de Cuba el general Valeriano Weyler.

Eixe mateix 1895 el jove Baptista Planes Romà, veí de Xilxes, entrarà en quintes. Les notícies que arriben de Cuba són preocupants, sobretot per als quintos que no tenen possibilitats de lliurar-se del servei d'armes. L'extensió de la insurrecció forçarà a la creació de batallons expedicionaris, dins de cada regiment, que des de la Península seran enviats a Cuba per a reforçar els efectius destinats a l'illa. La sort li adjudicarà un d'eixos batallons, el de l'Almansa número 18. Les línies que continuen són la narració de les seues vicissituds a la "perla de les Antilles", des de febrer de 1896 fins les darreries de 1898.

1.- L'allistament.

Baptista Planes Romà va nàixer a Xilxes el 18 de desembre de 1876, al si d'una família humil de jornalers agrícoles formada per Baptista Planes Muñoz i Mariana Romà Casabó, els dos veïns també de Xilxes. A principis de 1895, any en què complia 19 anys, va entrar en quintes tal com preveia la llei de reclutament vigent ⁴.

A principis de gener es realitzava l'allistament. Cada ajuntament elaborava un llistat amb els noms de tots aquells homes que eixe any complien 19 anys i tots aquells menors de 40 que, per qualsevol motiu, no hagueren estat inclosos en cap sorteig anterior. Després eren publicades els llistats a fi de rectificar qualsevol error o omissió.

El segon diumenge de febrer, els joves allistats eren convocats a l'ajuntament per a realitzar l'acte de classificació i declaració de soldats. Cada quinto era tallat i examinat per un facultatiu per comprovar la seua utilitat per al servei d'armes. Aquest era, també, el moment per al·legar les raons o circumstàncies que li permeteren lliurar-se del servei militar. La llei de reclutament vigent contemplava els següents casos per a no ingressar en files:

- a) Patir qualsevol defecte físic i/o malaltia que impossibilitara el servei d'armes. Quedava inclòs dins d'aquest apartat la condició de tindre una altura inferior a 1,500 m. L'exclusió podia ser total o temporal, en aquest darrer cas el quinto havia de passar una revisió anual durant els tres anys següents.
- b) Exercir determinades professions o càrrecs com oficials de l'exèrcit, alumnes d'acadèmies militars, religiosos, operaris d'empreses fonamentals per a l'Estat.
- c) Ser fills únics de pares pobres, impedits o sexagenaris, o tindre un altre germà del recluta servint a l'Exèrcit o a la Marina "*por su propia suerte*", no per realitzar una substitució.
- d) La redempció en metàl·lic, mitjançant el pagament d'una determinada quantitat de diners en metàl·lic (1.500 pessetes si s'havia d'acomplir el servei militar a la

---

⁴ Llei d'11 de juliol de 1885 de reclutament i reemplaçament de l'Exèrcit (Gaceta de Madrid, 13-7-1885)

Península ó 2.000 pts si era a Ultramar)⁵. El quinto redimit havia d'acreditar que seguia o havia acabat una carrera o que exercia una professió.

e) La denúncia i entrega de qualsevol pròfug, la qual cosa permetia l'automàtica redempció del quinto que havia facilitat la seua captura.

f) La substitució personal. Consistia en el canvi del quinto que havia de servir (substituït) per un altre home que estava lliure (substitut) a canvi d'alguna compensació econòmica. Una variant d'aquest procediment era el canvi de número de sorteig entre quintos del mateix reemplaçament.

La durada del servei militar era de 12 anys repartits de la següent manera: els tres primers de servei actiu, els tres següents de reserva activa (hi eren a casa, però podien ser cridats a files novament en cas de necessitat, com així va ser durant els anys de guerra) i els darrere 6 anys de reserva passiva. A la llarga durada calia afegir les dures condicions de vida als quarters, amb moltes deficiències higièniques i sanitàries, la possibilitat de perdre el lloc de treball i la por a estar novament mobilitzats quan passaven a la reserva. Per tot això, no és d'estranyar que els quintos, o les seues famílies, aprofitaren qualsevol oportunitat per lliurar-se del servei militar, a ser possible, de forma definitiva.

La substitució o la redempció en metàl·lic eren els sistemes més segurs i eren emprats per les classes acomodades, ja que el pagament de 1.500 ó 2.000 pessetes no estava a l'abast de la gran majoria de la població espanyola⁶. Una altra forma era la contractació d'una assegurança en qualsevol de les Agències o "*Montepíos de Quintos*", empreses que per quantitats més modestes asseguraven la substitució del quinto en cas de ser nomenat soldat útil o enviat a Ultramar. També quedava l'opció del suborn d'aquelles persones que participaven en les operacions de reclutament (metges, regidors, militars, funcionaris, ...) perquè realitzaren algun tipus de frau (manipulacions d'actes, omissió de dades, diagnòstics falsos, ...) que els poguera lliurar del servei militar. Per la seua banda, les classes humils, sense recursos econòmics, sols podien recórrer a la mutilació voluntària, per ser així declarats inútils de per vida, o fugir del país i ser declarats pròfugs. Per a evitar l'increment de pròfugs en època de guerres, l'Estat va incentivar el control de la pròpia comunitat sobre els seus quintos per mitjà de la concessió de la redempció a qualsevol que, amb la seua informació, ajudara a la captura d'algun pròfug, i, també, amb el càstig d'haver de donar un altre jove del poble quan el quinto corresponent havia fugit.

Vist açò, està clar que el servei militar, sobretot en èpoques de guerres, serà com una contribució o tribut de sang que paguen les classes més desfavorides, sense recursos per lliurar els seus joves de l'ingrés en l'exèrcit.

---

⁵ En teoria aquests diners eren destinats a pagar els soldats reenganxats o voluntaris que ocupaven les places que deixaven els redimits, però la realitat era que anaven a parar a les arques d'Hisenda per a usar-se en altres menesters. La picaresca consistia a cridar a files més quintos dels necessaris amb el convenciment que alguns d'ells es redimirien. Així tenien el contingent complet i superàvit monetari per a fer front a altres despeses de l'Estat.

⁶ Per a fer-nos una idea, durant la dècada de 1890 el jornal d'un obrer industrial oscil·lava entre 700 i 1.120 pessetes anuals, mentre que el bracer agrícola –si treballava tots els dies de l'any– rarament superava les 550 pessetes anuals. (FRIEYRO DE LARA, Beatriz: "El soldado riojano en la guerra de Cuba", en *Berceo*, nº 135, 1998, p. 47)

El 10 de febrer, després de resoldre les reclamacions i al·legacions pertinents, l'Ajuntament de Xilxes declara soldats útils i, per tant, sortejables a 5 dels 6 joves allistats (Vicent Gozalbo Sans, Baptista Serra Casabó, Joaquim Barelles Vicent, Francesc Gausach Ramos i Baptista Planes Romà). L'altre jove, Miquel Gomis Martí, és declarat soldat condicional, és a dir, reservista, per estimar la seua condició de fill únic de pare impedit⁷. A partir d'aquell moment, la llei establia un període de dos mesos per a recórrer qualsevol acord municipal sobre quintes davant la Comissió Provincial. El 18 de setembre, transcorregut el termini de reclamacions, bé per negligència o bé per desinformació dels interessats, els 5 quintos de Xilxes declarats hàbils per al sorteig recorren davant la Comissió Provincial, per presumpte frau, l'acta que lliurava Miquel Gomis com a fill únic de pare impedit, al·legant que son pare no sols no estava malalt, sinó que també treballava⁸. Malgrat això, la Comissió desestima la reclamació per haver-la presentat fora de termini.

El 21 de setembre, els 5 quintos de Xilxes ingressen en la Caixa de reclutes, la qual cosa implicava el canvi de jurisdicció dels reclutes, els quals passaven de la civil a la militar. Al dia següent, a la ciutat de Castelló, es realitza el sorteig únic de tots el quintos de la província. El procediment consistia a introduir en una urna les boles amb el nom dels quintos declarats sortejables al seu interior i, en una altra, els números de la sort. Dos xiquets menors de 10 anys eren els encarregats d'extraure les boles. Els números més baixos completaran el contingent d'Ultramar (Cuba, Puerto Rico i les Filipines), mentre que els quintos que obtinguen els números alts quedaran en la Península o en depòsit. El jove Baptista obté el número 1.808. El 4 de novembre queda adscrit a la 4a. Companyia del 2n Batalló del Regiment d'Infanteria "Almansa número 18" (nodrit en gran part per soldats procedents de les comarques de Castelló) amb guarnició a Barcelona, com a integrant d'un dels diversos batallons expedicionaris que s'organitzen per a ser enviats a Cuba amb l'objectiu de reforçar les tropes que allí estan acantonades. Se li lligen les lleis penals i queda amb llicència indefinida per excés de forces reglamentàries, per la qual cosa és enviat a casa fins a nou avís.

2.- La Campanya de Cuba.

El 25 de gener de 1896 el soldat Baptista Planes és cridat al servei actiu i el 29 del mateix s'incorpora al seu regiment amb guarnició a Barcelona, a la caserna "Jaime I". Allí se li entrega l'aixovar de soldat⁹ que consistia en dos vestits de milratlles, armilla de Baiona, dues camises, dos calçotets, un parell de sabates *guajires* (una mena

---

⁷ Arxiu Diputació Provincial de Castelló (ADPCs): Quintes, volum 22 (Acta del 14 de novembre de 1895).

⁸ Els articles de la Llei de 13 de juliol de 1885 sobre reclutament als quals s'havia acollit Miquel Gomis per a lliurar-se del servei actiu eren el 69.1 "... *serán exceptuados del servicio activo el hijo único que mantenga a su padre pobre, siendo éste impedido o sexagenario*", i el 70.6 "... *para que el impedimento del padre exima del servicio al hijo que lo mantenga ha de ser tal que procediendo de enfermedad habitual ó defecto físico no le permita el trabajo corporal necesario para adquirir su subsistencia*".

⁹ *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, núm. 232 (19-10-1895) i GUERRERO ACOSTA, José Manuel: "Paño, lienzo y brin: una aproximación al estudio de la uniformidad española en Ultramar", en *Revista de Historia Militar*, núm. 85 (1998), pp. 111-136. Les dures condicions climàtiques de Cuba i l'ús en campanya accentuaren el deteriorament del vestuari i de l'equipament. Les deficiències de l'administració militar va obligar els soldats a mesures casolanes per a reparar-lo o substituir-lo (corretjams recosits bastament o l'ús d'espardenyes de cànem, o material semblant, com a substitució del calcer reglamentari perdut o trencat).

de sandàlies de cuir), un parell de borseguins¹⁰, bossa de neteja, casquet de quarter, manta, motxilla, got de llauna, plat, cullera, bota de vi, mocador blanc per al coll i un corretjam format per cinturó, tirants, baldric¹¹ i tres cartutxeres. Quan arribaven a Cuba se'ls entregava el típic barret de palla.

El 30 passa reconeixement mèdic i és vacunat. A principis de febrer jura fidelitat a la bandera i, quasi sense preparació militar –tan sols quinze dies–, embarca el 13 de febrer des del port de Barcelona en el vapor “*San Fernando*” amb destinació a Cuba. Al batalló expedicionari del Regiment Almansa li acompanya un altre batalló del Regiment Albuera amb guarnició a Tarragona. La crònica de l'embarcament la trobem al periòdic *La Vanguardia* del dia següent¹²:

“Embarque de tropas.-

En la mañana de ayer se embarcaron á bordo del vapor “San Fernando”, los batallones expedicionarios de Almansa y Albuera.

(...) Llegó primeramente al muelle el batallón de Almansa que fue saludado por las bandas militares, allí formadas, con los piquetes que ayer dijimos.

(...) A las once llegó el Capitán general, señor Despujol, cuya presencia fue anunciada por la marcha Real. Recibieronle el general Ahumada y el Gobernador civil.

(...) En tanto que duró el embarque reinó mucha animación en el muelle. Los soldados estaban confundidos con los paisanos y se desarrollaban esas escenas que tanto abundan en estos casos. Muchos soldados eran despedidos por sus padres, por sus hermanos y por sus novias y es excusado decir que menudearon los abrazos, las lágrimas y las recomendaciones cariñosas. Los rasgueos de las guitarras abundaban que era una bendición y á menudo se entonaban alegres coplas en los que el soldado expresaba el entusiasmo con que marcha á Cuba á defender á la patria.

El Capitán general dirigió la palabra á los jefes y oficiales en el comedor de primera del “San Fernando”, dándoles el adiós de despedida y diciendo que así cumplía un grato deber de compañerismo, al que se asociaban todas las clases sociales de Barcelona representadas por las autoridades allí presentes. Les recomendó que procurasen ante todo por la salud del soldado y les recordó que se van á poner á las órdenes del general Weyler, que sabrá conducirles á la victoria deseada por todos.

(...) Las clases y soldados del batallón de Albuera que han embarcado hoy asciende á 1.043 y á 1.047 las del Almansa”.

La realitat era prou diferent. La majoria dels nous soldats, entre ells el jove Baptista, no tenien de qui acomiadar-se eixe dia al port de Barcelona (no hi havia diners per a viatges) i tampoc haurien d'estar molt alegres sabent el que es esperava i que la gran majoria dels fills d'aquells que els aclamaven no complirien mai amb el deure que a ells se'ls imposava.

Durant la travessia els comandaments aprofiten per completar la formació dels soldats. Se'ls repartix l'armament i realitzen unes poques pràctiques de tir des de la coberta del vapor. El 29 desembarquen en el port de l'Havana.

La situació de la capital i la seua província era desesperada: les tropes de Maceo i les de Máximo Gómez recorrien la província incendiant els camps de canya i evitant les columnes dels batallons espanyols que els perseguien, mentrestant la ciutat estava en

---

¹⁰ Calcer que arribava més amunt del turmell, obert per davant i que s'ajustava mitjançant corretges o cordons.

¹¹ Banda de cuir per aguantar l'espasa, duta entorn del cos des de l'espatlla dreta al costat esquerre.

¹² *La Vanguardia* (Barcelona, 14 de febrer de 1896)

situació d'alerta davant un possible atac dels insurrectes. Feia poc més de quinze dies que el nou governador general de Cuba, el general Valeriano Weyler, havia arribat a l'Havana –concretament el 10 de febrer-. Amb ell s'inicia una nova etapa de la guerra, vist el fracàs de les mesures preses pel seu antecessor, el general Martínez Campos. El nou governador té com a objectiu obligar els insurrectes a entregar-se o a presentar combat. Estava convençut de que les províncies occidentals (Pinar del Río, l'Havana i Matanzas) serien el teatre principal de les accions dels insurrectes i, per això, va elaborar un pla d'operacions dirigides a acabar amb la insurrecció per parts. Començaria per Pinar del Río i, sempre en direcció oest-est, pacificaria l'occident i el centre de l'illa, per a després llançar una ofensiva general contra la província d'Oriente, on la insurrecció estava més arrelada. Per aconseguir eixe objectiu es valdria de les següents tàctiques:

- Divisió de l'illa en 3 zones (occidental, central i oriental) separades per dues *trochas*¹³ (Mariel-Majana i Júcaro-Morón) amb la finalitat d'aïllar els diferents grups d'insurrectes i impedir operacions coordinades.
- Reorganització dels efectius militars. Va estructurar les províncies en diferents zones d'operacions que van ser assignades a batallons concrets, la qual cosa permetia a les tropes espanyoles una millor adaptació i coneixement del terreny.
- Construcció de forts i “blockhaus”¹⁴ per a protegir objectius econòmics i militars (vies del ferrocarril, pobles i ciutats, plantacions, *ingenios*, ...).
- Reconcentració de la població rural en pobles i ciutats per a privar els insurrectes de qualsevol tipus d'abastiment, recursos humans o informació militar. Aquesta va ser la mesura més impopular, dins i fora de Cuba, per les conseqüències (fam, misèria i mortalitat) que va provocar entre la població civil cubana.

El batalló del Regiment Almansa número 18 és destinat a protegir la zona de Nueva Paz, a l'extrem sud-est de la província de l'Havana. Baptista Planes i el seu batalló arriben el 5 de març i al dia següent ja entren en combat. En general, les tropes insurrectes, gràcies a la informació rebuda per part dels camperols, esquivaven les columnes espanyoles i evitaven l'enfrontament directe amb elles per la seua superioritat en homes i armament (la major part les columnes comptaven amb tropes d'infanteria, cavalleria i artilleria de campanya). Els insurrectes estaven sempre en moviment (eren majoritàriament tropes de cavalleria) i executaven multitud d'accions simultànies per a obligar les tropes espanyoles a dispersar les seues forces. Els saquejos i incendis dels camps de canya, el sabotatge de les línies de ferrocarrils, l'atac als combois de subministrament i l'assalt a la reraguarda de les columnes eren les principals accions dels insurrectes.

El 24 de març prop de la població de Yagüeycito, zona de Nueva Paz, té lloc un combat entre els insurrectes i les tropes del batalló Almansa. El *Heraldo de Castellón* recull a les seues pàgines la crònica del combat:

“Noticias de Cuba:

---

¹³ Eren una mena de camins, delimitats per filats de filferro, lliures de vegetació, que travessaven l'illa per la part més estreta, protegits per fortins i trinxeres, pels quals patrullaven unitats de l'exèrcit espanyol.

¹⁴ Fortificació de reduïdes dimensions construïda amb fustes i sacs terrers, defensada per una guarnició de pocs soldats.

Desde Nueva Paz salió el batallón de Almansa hacia Yagüeycito, donde encontró a una partida filibustera compuesta de 2.000 hombres, mandados por Eduardo y Pedro García. Los de Almansa fueron oportunamente auxiliados por cincuenta guerrilleros y dos compañías. El combate entablado entre ambas fuerzas duró más de dos horas, y se hizo un fuego vivísimo. El enemigo tuvo muchas bajas que no han podido precisarse, porque éste, al retirarse, recogió a los muertos y heridos. Nuestra fuerza tuvo siete heridos y 22 contusos”¹⁵

Un d'eixos ferits va ser Baptista Planes, el qual va rebre un impacte de bala a la boca. El 25 de març va ser ingressat a l'Hospital Militar “Alfonso XIII” de l'Havana on va romandre fins el 12 de juliol.

Mentrestant, a la Península, les notícies que aplegaven de Cuba –sempre censurades pel general Weyler- donaven una visió optimista de la guerra: moltes escaramusses i la majoria d'elles victòries de les nostres tropes expedicionàries front a un grapat de guerrillers mal armats. No obstant això, amb l'arribada dels primers ferits de guerra repatriats, la realitat de la situació serà coneguda per l'opinió pública.

Una vegada curada la ferida, el nostre protagonista s'incorpora al seu regiment ara aquarterat a Palos, al costat de Nueva Paz, on romandrà amb serveis de destacament fins a les darreries d'agost en què torna a eixir d'operacions per la zona. El 15 de juliol se li concedeix la creu de plata amb distintiu roig pensionada amb 7,50 ptes. vitalícia “*en recompensa al comportamiento observado en combate*” per l'acció de Yagüeycito del passat 24 de març¹⁶. El 3 de setembre participa en el combat de “*Chucho de Arce*” on els insurrectes tenen 24 baixes, entre elles el capitost Herminio Rivera. El 28 d'octubre intervé en l'acció de “*Lomas del Riscadero*” (província de l'Havana) per a desallotjar la partida d'Aguirre:

“... También en la provincia de la Habana se ha recrudecido la guerra, aumentado el número de partidas. De éstas la más importante es la del cabecilla Aguirre.

El Coronel D. Luis Moncada, que había salido el día 29 del pasado de La Catalina á practicar un reconocimiento en el paso de las Lomas de Ponce Centellas, tuvo noticia que aquella partida se hallaba en lo alto de la Sierra llamada Riscadero. Inmediatamente emprendió la marcha sobre el enemigo. Al llegar la vanguardia á la falda de la loma, rompieron fuego los insurrectos desde un bohío, del que fueron desalojados por un escuadrón de caballería. En el acto todas las crestas de las lomas se coronaron de vivo fuego, en una extensión de un kilómetro. El Coronel Moncada, entonces reconoció las posiciones con la caballería, buscando una subida accesible y ordenó que inmediatamente avanzasen dos compañías de infantería, una por el frente y otra envolviendo la posición. Al toque de ataque, y bajo nutrido fuego, subieron las compañías con el fusil colgado, por necesitar ambas manos para sostenerse. En ese ataque fue muerto el oficial de la vanguardia y herido el sargento. El Teniente Coronel Aguilera se puso al frente de la infantería, y al grito de ¡viva España! coronó la posición.

La caballería, con los caballos del diestro, siguió el movimiento, y sobre las crestas de la loma se reunió la columna, ocupando un extenso campamento que el enemigo tenía atrincherado, apoderándose de armas, hamacas, sacos de municiones, una corneta, 30 caballos con monturas, comida preparada para 500 hombres y nueve muertos, todos de la partida de Aguirre e infantería de Arango.

Dominada la posición continuó la persecución de los rebeldes hasta las seis de la tarde, en que se dispersaron por la manigua.

¹⁵ *Heraldo de Castellón* (26-3-1896)

¹⁶ *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* (Madrid, 20-9-1896)

*Nuestras bajas fueron: el Teniente Gómez Asenjo y tres soldados del Almansa muertos, siete heridos y cinco contusos, entre éstos el Teniente Coronel Aguilera ...*¹⁷

El 17 de novembre està present en el combat de “*Lomas del Abra del Café*” on aconseguen desallotjar la partida d'Arango que allí es trobava atrinxerada¹⁸.

A principis de 1897, pacificada la província de Pinar del Río, el general Weyler inicia l'operació de neteja de les províncies de l'Havana i de Matanzas. El Regiment Almansa núm. 18, destinat en aquesta zona, estarà present en la majoria de les operacions militars que es desenrotllen. D'entre elles destaca la seua participació en l'acció de “*Lomas del Grillo*” el 22 de juny:

*“... Columna Almansa, en combinación con guerrilla y fuerzas de Madruga, atacó rebeldes atrincherados en Sierra Grillo (Habana), apoderándose de todas las posiciones, recogiendo 10 muertos del enemigo; de nuestra parte el teniente José Granés y cinco de tropa muertos; comandante Ramón Pérez Fernández, capitán Cristino Bermúdez y 23 de tropa heridos ...”*¹⁹

El 20 de juliol ingressa novament a l'Hospital Militar “Alfonso XIII” de l'Havana a causa del paludisme. Aquesta malaltia juntament amb la disenteria i la febre groga provocaren la major part de les baixes mortals de soldats espanyols durant la guerra. La inadaptació al clima tropical, l'esgotament físic de les contínues marxes, una deficient alimentació (basada en una ració diària de cansalada, arròs o cigrons, i algunes galetes) i una notable manca d'higiene²⁰ van provocar una indefensió biològica que va afavorir l'aparició de les malalties²¹. El 28 d'agost es torna a incorporar al seu regiment. El 17 de setembre participa en l'acció de las “*Lomas de Santa Brígida*”. El 24 de novembre cau malalt de paludisme i ingressa a l'Hospital Militar de Santiago las Vegas, on romandrà fins a finals d'any.

A la Península, l'assassinat del president del govern Cánovas del Castillo el 8 d'agost, va provocar un canvi del govern (l'arribada al poder dels liberals de Sagasta), que repercutirà directament en la marxa de la guerra a Cuba. La pressió internacional, sobretot de la premsa nord-americana, a causa de la situació inhumana de la població civil cubana reconcentrada, juntament amb la derrota de l'exèrcit espanyol en las Tunas (província d'Oriente) i la sospita d'immoralitat administrativa d'alguns caps de l'exèrcit a Cuba, va provocar el cessament del general Weyler el 9 d'octubre de 1897. El seu successor, el general Ramón Blanco Erenes, desembarca en el port de l'Havana el 31 d'octubre, amb noves propostes del govern central:

---

¹⁷ *El País* (Madrid, 30-11-1896)

¹⁸ Per la participació en eixa acció se li concedeix una altra condecoració (*Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* de 1897, nº 11)

¹⁹ *El Correo Militar* (Madrid, 25-6-1897)

²⁰ “...*(la tropa) apenas dispone de prendas interiores, y de las exteriores no tiene repuesto para cambiar cuantas veces sea necesario. El calzado es malo y no se renueva oportunamente. Los soldados se lavan cuando la casualidad o la lluvia les depara agua con que hacerlo ...*” (*Heraldo de Madrid*, 6-1-1897).

²¹ D'un total de 38.000 baixes mortals al llarg del conflicte, unes 3.000 van ser per causa dels combats i les ferides rebudes, mentre que les altres 35.000 van ser per malalties i accidents, de les quals 20.000 van ser ocasionades per la febre groga o “vómito negro” [SANCHEZ ABADÍA, Silvia: “Olvidos de una guerra. El coste humano y económico de la Independencia (Cuba-España, 1895-1898)”, en *Revista de Indias*, 2001, nº 221]

- Millora de les condicions polítiques i materials per a la població cubana, amb un projecte d'autonomia per a Cuba que reconeixia la igualtat de drets entre els ciutadans espanyols de la Península i els de Cuba.
- Modificació de l'ordre de reconcentració. Permetia que els propietaris i els obrers agrícoles tornaren a les explotacions amb la condició que passaren la nit a les finques o a ciutats fortificades.
- Suspensió de totes les ofensives militars. L'exèrcit es limitaria a batre les partides d'insurrectes que operaren en les províncies ja pacificades. És a dir, l'ofensiva contra la província d'Orient quedava ajornada.

L'any 1898 es presenta prou difícil per al recent estrenat govern autonòmic de Cuba, sotmès a les pressions dels insurrectes, que no el reconeixen, i a les dels ultra centralistes els quals volen tornar a la situació política anterior, amb una dependència total de la metròpoli.

Mentrestant els Estats Units, amb l'excusa de protegir els interessos comercials i personals nord-americans a Cuba, amenaçats per una guerra que el govern espanyol no pot guanyar, tensa les relacions diplomàtiques amb la finalitat de provocar un enfrontament bèl·lic entre Espanya i els Estats Units. La publicació al *New York Journal*, el 9 de febrer, d'una carta de l'ambaixador espanyol en Washington a Canalejas, interceptada per un espia cubà, on es desqualificava al president nord-americà; juntament amb l'explosió, aparentment accidental, i enfonsament del vaixell de guerra nord-americà "*Maine*" atracat al port de l'Havana, el 15 de febrer, precipitaran els fets. Després d'un intercanvi de notes entre Washington i Madrid, el 21 d'abril es declararà l'estat de guerra entre Espanya i els Estats Units.

Per la seua banda, Baptista Planes, ja recuperat, iniciava l'any amb operacions de campanya per la zona de Caimito. El 14 de febrer va embarcar amb el seu batalló al port de l'Havana en el vapor "*María Henera*" cap a la ciutat de Nuevitas, a la costa nord-est de la província de Camagüey, una zona situada a l'est de la "*trocha*" de Júcaro a Morón que, juntament amb la província veïna d'Oriente, encara no havia estat pacificada i on els insurrectes, sota el comandament de Calixto García, dominaven la major part del seu territori, a excepció de la costa i les ciutats. Allí va desembarcar el 16. El 17 va passar a la ciutat de Puerto Príncipe, al centre de la província, on es va dedicar a realitzar trinxeres, emboscades i tasques de protecció. El 13 de març va participar en l'acció de "*Arroyo Minas*" i després va tornar a Puerto Príncipe per a continuar les tasques de fortificació.

El 9 d'abril, a petició de la Santa Seu, el govern central de Madrid ordena al capità general, Ramón Blanco, que s'efectue una treva unilateral per un temps prudencial amb la finalitat d'intentar arribar a un acord amb els insurrectes davant la imminent amenaça d'intervenció nord-americana. Els insurrectes rebutgen l'alto al foc i segueixen hostilitzant les tropes espanyoles. Amb la impossibilitat d'acabar amb els enfrontaments armats, els Estats Units compleixen la seua amenaça i el 21 d'abril declaren la guerra a Espanya. A partir d'aquest moment, els fets es precipitaran.

El 22 d'abril l'esquadra nord-americana de l'Atlàntic, que des de finals de l'any anterior estava situada al Golf de Mèxic, inicia el bloqueig marítim de l'illa impeding l'arribada de tropes i materials procedents de la Península. Al mateix temps, a les costes

de la Florida, s'agrupen les tropes d'infanteria nord-americanes esperant el moment oportú per iniciar el desembarcament a les costes cubanes.

A l'illa de Cuba, davant la impossibilitat de defensar simultàniament tota l'extensió del territori, es va optar per concentrar les forces en els punts més estratègics, concretament a les ciutats de l'Havana, Matanzas, Cárdenas, Cienfuegos, Puerto Príncipe i Santiago de Cuba. Aquesta darrera ciutat, situada en la província d'Oriente, havia de protegir-se perquè des d'allí eixia el cable telegràfic que, a través de les Bermudes, connectava amb Puerto Rico i la Península.

L'esquadra espanyola de l'Atlàntic, sota el comandament de l'almirall Cervera, que havia salpat del port de Cadis el 9 d'abril rumb a les Antilles, ha de sortejar el bloqueig de l'esquadra nord-americana clarament superior en efectius.

L'1 de maig es lliura a Cavite (Filipines) el primer combat naval entre la flota nord-americana i l'espanyola. La victòria aclaparadora dels nord-americans va provocar un canvi en la tàctica emprada en les Antilles, passant del bloqueig a l'ofensiva, es a dir, al bombardeig de la costa i a la recerca i captura –o destrucció– de l'esquadra de Cervera. El 19 de maig la flota de l'almirall Cervera entra en el port de Santiago de Cuba. Serà en aquesta ciutat on es dirimirà el futur del domini espanyol sobre l'illa.

El 29 de maig la flota nord-americana bloqueja la badia de Santiago, mentre els insurrectes dirigits per Calixto García estableixen un setge al voltant de la ciutat per a evitar l'arribada de tropes de reforç. A meitat de juny les tropes nord-americanes desembarquen a pocs quilòmetres de Santiago i prenen posicions al voltant de la ciutat. L'1 de juliol s'inicia la conquesta de Santiago amb els atacs a les posicions de “*El Caney*” i la “*Loma de San Juan*” que, després de duríssims combats, són ocupats pels nord-americans; no obstant això, no continuen l'ofensiva a causa de les nombroses baixes que han tingut. La situació es manté fins al 3 de juliol en què l'esquadra de Cervera ix del port per atacar la flota nord-americana. Després d'unes hores de combat, la flota espanyola queda totalment destrossada. La situació de la ciutat, sense a penes menjar ni municions i sotmesa a continus bombardejos, és desesperant. Finalment, el 15 de juliol capitula la ciutat de Santiago i tot el seu districte.

Amb l'ocupació de Santiago de Cuba per les tropes nord-americanes i la comunicació total de l'illa a causa del bloqueig naval, el govern de Sagasta opta per negociar amb els Estats Units un armistici, a pesar de les reticències del governador de l'illa, el general Blanco. Aquest considerava que podia fer front a l'avanç nord-americà amb les tropes que tenia a l'altre costat de la “*trocha*”; però el govern liberal no volia més sacrificis en una guerra perduda abans de començar. El 22 de juliol comencen les negociacions entre els dos governs que culminen el 12 d'agost, amb la signatura d'un protocol entre l'ambaixador francès Cambon, en representació del govern espanyol, i el president dels Estats Units, William McKinley. Com a vencedors, els nord-americans imposaven les seues condicions: Espanya renunciava a la sobirania sobre Cuba i Puerto Rico, entregava l'illa de Guam (arxipèlag de les Marianes) als Estats Units i acceptava el control nord-americà sobre la badia i el port de Manila (Filipines). Les úniques concessions que va obtenir el govern espanyol van ser posposar l'evacuació immediata de les tropes espanyoles en les Antilles i acceptar que fóra París, en lloc de Washington, la seu de les posteriors negociacions de pau.

Fins acabar l'any, quan els nord-americans prendran possessió de l'illa, Cuba quedarà en la pràctica estructurada en tres zones: les províncies orientals ocupades militarment pels nord-americans, les zones rurals en mans dels insurrectes i les ciutats de les províncies occidentals i centrals ocupades per les tropes espanyoles a l'espera de la repatriació.

Durant els combats de Santiago, Baptista Planes va estar destacat en la ciutat de Puerto Príncipe. El Regiment de Tarragona, el d'Almansa, els Caçadors de Cadis i el Regiment Provisional de Puerto-Rico eren els encarregats de fer front a les tropes ianquis en el seu avanç per la província de Camagüey. L'inici de negociacions de pau va desmuntar aquesta línia defensiva. El 8 d'agost es trasllada amb el seu Regiment a Minas i d'allí a Nuevitas el 16 de setembre, on romandrà fins al 23 de novembre en què serà repatriat.

3.- La repatriació.

Acabada la guerra en Cuba el 12 d'agost, el govern espanyol inicia la repatriació de les seues tropes. La Companyia Transatlàntica, la mateixa que realitzava viatges regulars de la Península a Cuba transportant soldats, serà l'encarregada de tornar-los a Espanya. El viatge de retorn va ser un veritable calvari per als soldats. Al seu deficient estat físic es va sumar unes condicions poc favorables en el seu viatge de tornada (persones sanes i malaltes amuntegades als vaixells, alimentació escassa i deficient, i mínima assistència sanitària) que van convertir els vaixells en cementeris flotants.

Després de dues setmanes de navegació, l'arribada a port també va ser un caos. La quasi nul·la assistència per part de les autoritats governatives (tan sols els malalts greus eren internats en els hospitals) intentava ser compensada amb l'ajuda que donaven institucions com la Creu Roja, la qual aportava aliments i roba als repatriats.

Baptista Planes embarca en Nuevitas el 23 de novembre en el vapor "México" amb destinació a la Península. En ell, a més del que queda del Batalló del Regiment d'Almansa, viatgen diversos caps i oficials, uns quants membres de la Guàrdia Civil i empleats civils. El 8 de desembre arriba al port de Cadis. El periòdic "La Vanguardia" il·lustra la seua arribada amb la següent crònica:

"... Telegrafían de Cádiz diciendo que ha llegado á aquel puerto el vapor Méjico, procedente de la Habana y Nuevitas. Este trasatlántico ha verificado la travesía en catorce días con toda felicidad. Conduce fuerzas del batallón Almansa que desembarcarán en Barcelona. Los repatriados, con ligeras excepciones han llegado en buen estado. Durante el viaje ha fallecido el soldado de Almansa Julio Pérez Binayo.

(...) Han ocurrido durante el viaje 35 casos de paludismo, 20 transtornos gastro-intestinales, uno de tuberculosis y algunos otros de varias afecciones que han exigido operaciones quirúrgicas.

*Siguen para Barcelona, amén de los jefes y oficiales del batallón de Almansa antes mencionado, otros varios jefes y oficiales de distintas armas, 21 sargentos, 33 cabos y 472 soldados, y de la benemérita 5 sargentos, 14 cabos y 84 guardias; total 945 pasajeros ..."*²²

El diumenge, dia 11, arriba al port de Barcelona. El desembarcament no és tan espectacular com el dia que van partir cap a Cuba. Ni marxés militars (la famosa

---

²² *La Vanguardia* (Barcelona, 9-12-1898)

“*Marcha de Cádiz*” amb els sons de la qual van ser acomiadats), ni una multitud que els aclamava; tan sols els governadors (civil i militar), familiars dels soldats i alguns curiosos els esperaven al port. Una vegada desembarcats, els soldats es dirigiren a la caserna “Jaime I” on van quedar allotjats eixa nit. Al matí següent, Baptista Planes i els seus companys de Regiment naturals de les comarques castellonenques es van desplaçar fins a la ciutat de Castelló amb tren. Per la vesprada arriben a l'estació de Castelló on els espera una comissió de la Creu Roja que, a la mateixa andana, els oferix un berenar (un poc de llet, café, brou, ous, vi i galetes), així com assistència sanitària als soldats que ho necessiten²³. Una vegada atesos, són rebuts pel governador militar de Castelló i per molts dels familiars dels soldats, els quals els acompanyen fins a l'hospital en construcció, propietat de la Diputació provincial, on passaran la nit aquells soldats que són de fora de la ciutat. A l'endemà, Baptista Planes arriba a Xilxes i pot abraçar els seus pares després d'haver passat quasi tres anys lluny de casa, patint els horrors de la guerra, fam i malalties. No obstant això, es considera afortunat; ha pogut sobreviure, encara que arrossegirà algunes seqüeles de per vida, i, a més, se li ha concedit una pensió vitalícia, la qual li permetrà viure un poc millor.

En 1901 es va casar amb Dolors Sans Agost, també veïna de Xilxes, i amb el temps van tindre 6 fills, als quals a penes va contar res de la seua estada a Cuba. Baptista Planes Romà va morir el 18 de gener de 1949, emportant-se amb ell la major part de les seues vivències. D'aquell episodi de la seua vida tan sols queda una medalla, un full de serveis i una vella fotografia, així com alguna que altra anècdota, més o menys desfigurada pel temps, transmesa de pare a fills.

A la memòria del meu avi Francesc, fill de Baptista.

4.- Bibliografia.

- BALDOVÍN RUÍZ, Eladio: “El ejército español en Cuba”, en *Revista de Historia Militar*, núm. 83, 1997 (pp. 287-342).
- CARRASCO GARCÍA, Antonio: *En guerra con Estados Unidos. Cuba 1898*, Madrid, Almena ediciones, 1998.
- ELORZA, Antonio y HERNÁNDEZ SANDOICA, Elena: *La Guerra de Cuba (1895-1898). Historia política de una derrota colonial*, Madrid, Alianza Editorial, 1998.
- FEIJÓO GÓMEZ, Albino: *Quintas y protesta social en el siglo XIX*, Madrid, Ministerio de Defensa, 1996.
- MARTÍNEZ DE VELASCO, Ángel; SÁNCHEZ MANTERO, Rafael Y MONTERO, Feliciano: *Manual de Historia de España. Siglo XIX*, Madrid, historia 16, 1990
- MOLINA LUQUE, J. Fidel: *Quintas y servicio militar. Aspectos sociológicos y antropológicos de la conscripción (Lleida 1878-1960)*, Tesis doctoral, Universidad de Lleida, 1996.
- SALES DE BOHIGAS, Nuria: *Sobre esclavos, reclutas y mercaderes de quintos*, Barcelona, Ariel, 1974.

---

²³ *Heraldo de Castellón* (Castelló, 13-12-1898)